A

SZÉKELY HÁZ ÉS UDVAR A GYERGYÓI MEDENCÉBEN

TÁRGYI NÉPRAJZI TANULMÁNY

IRTA

S. KOVÁTS JÓZSEF

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSAJTÓJA
1908

A

SZÉKELY HÁZ ÉS UDVAR

A GYERGYÓI MEDENCÉBEN

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

TÁRGYI NÉPRAJZI TANULMÁNY

ÍRTA

S. KOVÁTS JÓZSEF

KOLOZSVÁR
STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSAJTÓJA
1908

728.67
K84/3

TARTALOM.

Lap

Bevezetés. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 1
A székely ház. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 6
A ház és udvar a gyergyói medencében --- --- 15
A gyergyói és a többi erdélyi székely, illetőleg magyar ház. --- --- --- --- --- --- --- 29

Bevezetés.

Földrajzi viszonyok.

A gyergyói medence délen a Ferrótól számított k. h. 43°5' 43° 16' 30" északon a 43°5' — 43° 11' 30" és az é. sz 46° 38' — 46° 49' 30" között fekvő, a tenger szine felett 767·5 m. átlagos magasságú alluvialis síkság elég jól fejlett és teljesen zárt hidrografiával. A 28 km² területű medence belerajzolható egy olyan ellipszisbe, melynek hosszanti tengelye SE—NW irányú, ez irányt a medence legnagyobb folyója : a Maros is követi. A gyergyói síkság a nagy magyar és az erdélyi medencével közös medence, illetőleg ez utóbbinak egyik öble volt még az oligocén korban, majd a Maros hátráló erózióval N-NW felől a Görgényi hg. átvágása után bevonult a medencébe s annak vizét észak felé lecsapolta. — A felcsiki medence felől vízválasztó a 889 m. magas Geréces hágó, míg a többi oldalon a gyergyói-görgényi havasok és a Hargita nyúlványai ölelik körül a medencét. A Maros a medence nyugati részén vonul végig ; ugyan is a síkság kelet felől nyugati irányban határozott lejtést mutat egészen a Marosig, ahonnan kezdve ismét emelkedik. Tehát a keletről jövő, vagyis jobbparti mellékpatakok (9) hosszabb — a balparti mellékpatakok (10) rövidebb folyásuak. A patakok és a Maros hordalékai hozták létre e kevéssé termékeny alluvialis síkságot. A medence évi közepes hőmérséke 4·5° C. és így erős negativus anomáliája van, klímája tehát zordnak mondható. Ter-

mesztett növényei között első helyen áll a rozs, azután a zab, bükköny és a burgonya; kisebb mennyiségben termesztenek búzát és igen kevés kukoricát. Az egész országban aránylag Csík m., illetőleg Gyergyó termeli a legtöbb rozsot — (Stat. közl. 1901.), melyet Gyergyóban *gabonának* neveznek.

Rozsot termel a bevetett területnek	---	---	40%-a
Zabot termel	„	„	--- --- 30%-a
Burgonyát	„	„	--- --- 15%-a
Árpát, búzát	„	„	--- --- 10%-a
Kukoricát	„	„	--- --- 2%-a

A medence népessége a következő tiz községben lakik: Gy.-Szentmiklós, Gy.-Alfalú, Gy.-Ditró (Gyitró), Gy.-Remete, Gy.-Szárhegy, Gy.-Csomafalva, Gy.-Ujfalu, Gy.-Tekerőpatak, Gy.-Kilyénfalva és az oláh-lakosságu Vasláb, mely azonban tárgyalásunkon kivül esik.

A medence népesedési viszonyairól a négy utolsó népszámlálás idejéből a tulsó oldalon levő statisztika tájékoztat:

(Stat. közl. 1900. I. kötet).

	Ter. kat. hold.	Lakosság				ebből 1900-ban						Magyarul beszél	Vallás szerint					Ír és olvas
		1869	1880	1890	1900	férfi	nő	magy.	oláh	német	egyéb		r. k.	g. k.	e. ref.	izr.	egyéb	
Alfalu --- ---	37441	5041	5064	5175	5811	3044	2767	5796	13	2	—	5808	5390	387	29	1	4	1991
Csomafalva ---	17320	2491	2687	2824	3191	1633	1558	3191	—	—	—	3191	3081	109	1	—	—	1268
Ditró --- ---	49541	5346	5420	5811	6151	3093	3058	5815	307	28	1	6038	5647	441	9	49	5	2146
Kilyénfalva ---	6588	750	795	824	861	441	420	861	—	—	—	861	861	—	—	—	—	484
Remete --- ---	28507	3859	4252	4584	5105	2494	2611	5092	8	4	1	5104	5008	68	15	12	2	1386
Szárhegy ---	42794	3154	3216	3563	3850	1961	1889	3842	—	5	3	3849	3766	70	2	3	9	1759
Sz.-Miklós ---	82052	5645	5503	6104	7028	3483	3545	6865	25	92	46	6967	6304	421	110	177	16	3728
Tekerőpatak ---	21086	1912	1894	2045	2300	1174	1126	1894	394	—	12	2150	1812	477	5	6	—	761
Ujfalu --- ---	24137	2794	2865	3027	3382	1758	1624	3375	—	4	3	3379	3289	85	8	—	—	1435

Ezen kimutatáshoz még egy általam összeállított — természetesen nem absolut pontosságú — kisebb statisztikát csatolok, amelyet 1908. év nyarán készítettem.

Községek:	A lakosok száma kbl.	A lakóházak száma kbl.	Kbl. hány lélek jut egy házra.
Gy.-Szentmiklós --- ---	8500	1500	5·7
Gy.-Alfalú --- --- ---	6300	1400	4·5
Gy.-Csomafalva --- ---	4000	860	4·7
Gy.-Ujfalú --- --- ---	3900	830	4·7
Gy.-Tekerőpatak --- ---	2400	500	4·8
Gy.-Kilyénfalva --- ---	980	200	4·9
Gy.-Szárhegy --- --- ---	4300	908	4·8
Gy.-Ditró --- --- ---	6400	1400	4·6
Gy.-Remete --- --- ---	5250	1100	4·7

A községek és népesség.

Ami különösen néprajzi szempontból igen fontos: az oláhságnak a medencébe való bevonulása elég tekintélyes, de nem veszélyes. A székely községekben való szórványos betelepülés elég lassan történik és örvendetes jelenség, hogy a székelység fölszívó ereje a gyors assimilálást eredményezte, amit láthatunk a statisztikából is. U. i. míg pl. Alfalúban 387 embernek vallása gör. hath., addig anyanyelve csak 13-nak oláh. A községek lakossága a régebbi székely nemességből és jobbágyságból áll. Büszke még most is a primipilus-utód az ő lovon járó őseire és külön utcába vonúl (pl. Gy.-Szárhegyen: a Nemesek utcája) s nem házasodik össze a pixidárius-utóddal, kinek ősei gyalog cipelték a hosszú nyelű dárdát.

A gyergyói székely a közepest éppen megközelítő növésű, zömök, barna hajú, szögletes, illetőleg gömbölyü arcú. Beszéde lassú, szinte vontatott.

Sajátságos a községeknek közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezete. A községek jobbára oly nagyok, hogy nem is egy, de 2, sőt 3 jegyzőjük is van: *első-*, *másod- és harmad-jegyző.* A másod-jegyző rendszerint az anyakönyvvezető és *közgyám* is. A község élén valójában a *főbíró* áll, helyettesítője a *másod-bíró* v. kisbíró, ki a peres ügyeket (tyúk-pereket) szokta intézni. Nevezetesebb hivatalnokok még a *pénztárnok*, *adószedő*, *nyilvántartó*, (ki a birtokíveket kezeli) és a *rendőrbiztos.* Azután sok dolguk akad a községi tanácsosoknak, v. *hütösöknek* (számuk 6; a kisebb peres ügyekben itélkeznek), akik egy-egy tizednek a birái. Annyi kézbesítő van, ahány *tizedből* áll a község (ritkán osztják éppen 10 részre a községet, de azért a részeket itt is tizedeknek nevezik.) A marhaállományt nyilvántartja, a marhaleveleket kiállítja a *törzskönyvvezető.* A 12 *határpásztor* főnöke a 2 *határtanácsos* (állásuk igen tekintélyes). A rendre 4—6 rendőr ügyel fel, kiknek alárendeltjei a *pógárok* v. küldöncök (minden tizednek van egy *pógára.*) Minden előljárónak tisztességes fizetése van (pl. a bírónak 1200, a kis bírónak 800, a pénztárnoknak 600 kor. stb); tiszteli őket a nép s van tekintélyük. Meglepően szép rend és fegyelem van minden községben.

A községnek leghosszabb útja az országút, minthogy főképen az országút mentén építkeznek, amelyből szabálytalanúl ágaznak szét az utcák (nevöket rendesen valamelyik nevesebb család után, vagy pedig a főutcához való viszonyukból kifolyólag kapják). Minden községnek van piaca, mely 4—5 utcának összefutásánál keletkezik. A piac körül van a templom az iskola, a községháza, a nagyobb kereskedések, egy-két utcai kút stb. A községeknek kettős határuk van: belső és külső. A lakóházakat, kerteket és általában a belsőségeket, melyek a községet alkotják — határolja a *belső határ,* míg a községekhez tartozó réteket, mezőket, erdőket a *külső-határ* öleli körül. A belső határt a külső határtól a *vetés kapúk* választják el, hogy a marhák s más háziállatok ne mehessenek ki a mezőre.

A medence fizikai és népességi viszonyaiból szükségszerűleg következik, hogy a terület etnografiailag egységes és zárt és ennélfogva a gyorsan pusztuló etnografiai sajátságoknak mind a folklore, mind a tárgyi néprajz tekintetében valóságos végvára; néprajzi gyűjtés, valamint antropologiai felvételek számára most is hálás területül kínálkozik. A mostan diadalmasan bevonuló vasút s vele együtt a modern kultura gyorsan megfogja változtatni ezen érdekes területnek külső képét.

A székely ház.

Mielőtt a gyergyói háznak részletesebb ismertető leirásához fognék, röviden a „székely ház“ eddigi irodalmának, illetőleg az eddigi irodalom alapján a „székely háznak“ ismertetését adom, hogy az összehasonlítást majd könnyebben végezhessük.

A „székely ház“ irodalmának megteremtésében Huszka József, Jankó János dr., különösen Szinte Gábor, ujabban Sebestyén Károly és az erdélyi száz házzal kapcsolatosan: Bünker J. R. sopronvárosi tanító munkálkodtak. A „székely házat“ s különösen annak eredetét illetőleg három irányban oszolnak meg a vélemények. Történetileg az első irányt Huszka József képviseli, aki a székely házra oly jellemző eresz, valamint a nagy kapun szokásos tradicionális diszítő elemek után kutatva, a székely ház eredetét egész bizonyossággal Közép Ázsiába teszi, Kina és Perzsia közé, a szasszanida perzsák uralkodási idejére.

Bünker képviseli a másik irányt, hogy t. i. fejlődésük hajnalán az erdélyi szász ház és a székely ház édes testvérek s hogy mindkettő alaptypusa „az árja ház ősalakja s ez áll egyetlen lakóhelyi[illegible]gből, amelyben a tűzhely lángja lobog és egy elébe tett előcsarnokból.“* Jó részben elfogadta az ő álláspontját Jankó is.

* Népr. Ért. 1900. 26 old.

A harmadik irányt a székely háznak jelenlegi legjobb ismerője: Szinte Gábor képviseli, aki hiábavalónak tartja a székely ház előpéldáit nyugaton keresni, de viszont az eredetnek messze keletre való vitelét merésznek találja, hanem a kétsejtű alapból kiindulva a jelenlegi tipikus székely házat fejlődése útján mutatja be, mint olyat, amelyet a természeti viszonyok és a székely nép faragó ügyessége és sajátos életkörülményei hoztak létre és tettek a székelység kizárólagos sajátjává.

Szinte Gábor okoskodása mindenek felett természetes, sokszor nagyon tetszetős; tekintettel azonban arra, hogy a meglevő tárgyi emlékek alapján csak 200 éves multra tud visszamenni az eredetet egyáltalában nem is tárgyalja.

Huszka leirása szerint a székely ház *véggel* jön ki az utcára, mig eleje az udvarra néz. Az utca és a ház vége között van a virágos kert. A házzal szemben a kapu másik oldalán van a *sűtő*. A csűr a *„ház hossztengelyére merőlegesen áll hátul az udvar azon oldalán, melyen a ház.“* A többi épületek az udvarnak a házzal szemben levő oldalán sorakoznak. „A másik felette jellemző vonása a székely faháznak, hogy az nem akar fa lenni. A székelyek csak boronaházat építenek, az oszlopos vagy favázas építkezés náluk ismeretlen.“* Az egymásra rakott boronák a sarkokon a fal síkjából kiálló, egymást keresztező végeken átlapolvák (?), ugy, hogy a gömbölyű gerendák egészen összeérnek.“ „Úgy látszik, az Attila korabeli saroksast ma nem találjuk.“ ** A ház alaprajzát és berendezését az I. sz. rajz 2. ábrája mutatja. Csikszentgyörgyi faházak alaprajzai. 1. Ambrus Ignácé 1839-ből. 2. Az Ambrus familiáé 1792-ből a = asztal, b = pad, á = ágy, e = éléskamra, k = kályha, t = almárium, p = pincelejáró ajtó.

A közbül beugró négyszögű tér az *eresz*, amelyből balra

* Ennek az ellenkezőjéről sok példával tanuskodik pl. a felső Nyárád vidéke: a marosszéki Szentföld, hol most már saroksas fákkal, favázas házakat építenek.

** Mint már említettem, Marosszéken bőven feltaláljuk.

és jobbra ajtók nyílnak a szobába. Mindkét szoba mellett közfallal elrekesztett ajtótlan nyílású hálófülkét találunk. Eme fülkék gyakran hiányoznak, de az eresz mögött a *„kőtség kamra“* többnyire megvan. „A jómódú székely lakásnak ez a beosztása az egész székely földön.“ Ehhez még hozzáteszi Huszka, hogy: „Gyakran az egyik oldal hiányzik, máskor a háló fülke nincs meg, néha még az élés kamrára sem akadunk, de az eresz mindig és minden háznál megvan.“ *

Az udvar felöli oldalon húzódik végig a *tornác;* néha kikanyarodik az utca felöli házvégre is, nagyritkán a csűr felöli házvégen is látunk tornácot.

A tornácot az eresz előtt a földtől a tetőig deszkarácsozat zárja el és ezen elkerített helyből balra és jobbra ajtók nyílnak. „Ez a tornác-rácsozat egész megjelenésében teljesen keleti. A székely tornác az eresszel együtt keleti kapocs.“

Tehát összegezve: a nyitott ereszből egyenesen a kamarába, balra és jobbra egy-egy szobába jutunk; ezeknek kiegészítő részei az esetlegesen előforduló hálófülkék, amelyeknek nyílása előtt találjuk a kályhát, mint a ház egyik legfontosabb állandó butorát.

Ezzel a székely házzal, az eresz nyiltságát nem tekintve teljesen egyezik a svájci ház, hol a nyitott eresz helyett ajtós pitvart találunk.

Általános a kétoldalú konty-födél, nem ritka azonban a csonka konty-födél sem (l. a II. sz képet). A fedélzetet a szarufák tartják, amelyeknek „alsó végei a gerendáknak** a ház elején a falnál mintegy méterrel kiálló végébe csapozvák, vagy szegezvék, mikor is egy kissé túlérnek rajta.“

A zsindelyezés alapjául a szarufákra erősitett lécezet szol-

* Ha most már mégis nagyobb számban látunk olyan székely házakat, amelyek e szigorú és határozott állitásnak ellent mondanak, akkor azokról megállapithatjuk, hogy nem székely házak.

** Nyilvánvalólag a padlás gerendákat említi itten Huszka és a *koszorúfáról* hallgat.

gál. „Gyakran a zsindelylécek között a szarufák felső egyharmada, vagy negyede táján léc helyett kisebb fajta gerendát húznak végig a tetőzet mind a négy síkján. Ez által a zsindelyezés felső harmadának síkja magasabban állónak látszik.“ Úgy gondolom, hogy a körös-körül így létre jött nyilás a füst kiengedésére szolgál. A Németországban honos oromzatos nyeregtető — amilyent az erdélyi szász házakon láthatunk legtöbbet — sohasem fordul elő. A csonka konty-födélnél „a tető által nem védett falat az orom alsó szélére támaszkodó keskeny félnyereg tető födi,“ mint a II. sz. képünk mutatja.

A házon kéményt sohasem találunk, hanem csak szelelő- és füstlyukakat. A füstlyuk mindig a házvégeken a kontysík felső csúcsain van.

Ezek után a ház díszítéseiről emlékezik meg Huszka J., amelyek azonban most minket nem érdekelnek.

Huszka alapvető könnyvének hivatalos birálója: Jankó J.,* aki mélyreható, szellemes megjegyzésekkel ismerteti a könyvet s közben több helyen elmondja saját véleményét és tapasztalatait is.

A székelyház tárgyalásakor legfontosabb szerepe az eresznek van, amely a székely háznak igazi karakterisztikuma s egyben a ház alaprajzában is a leglényegesebb változásokat hozhatja létre. A Huszka házának *eresze* az udvarra néző oldalán nyitott, többi oldalaiból ajtók nyilnak. De mi van akkor, ha az eresznek csak egyik oldalán van szoba, amikor tehát az ereszszel bevégződik a ház? Erre Huszka nem ad feleletet, illetőleg ezt az esetleges körülményt figyelmen kivül hagyja. Természetes következménykép kinálkozik, hogy ez esetben az eresz, mely mögött a kamara van, két oldalon nyitott, tehát a következő alaprajzot mutatja (I. sz. rajz. 3. ábra.) Ez azonban éppenséggel nem volna sajátsága az eresznek. Csikban való utazásakor Jankó föltalálta azt a kezdetleges alakot, amelynél az eresz mellett csak egy szoba van, ilyen esetekben azonban a kamara végfala előre nyúlik és most az eresz csak egy oldalon nyitott. (L. a II. A sz. képet.)

* Ethn. 1895. 18—36 old.

Ebben a formában látjuk azt az alapot, amely a könnyű fejlődésre teljesen képes. Ha most emez egy szobás, ereszes házhoz még építeni akarnak, az ujabb szoba szélessége az előbbivel egyező lesz és így az eresz lényegében semmit sem változik. Ezekhez még hozzáteszi Jankó, hogy az eresz nagyságának és jellemének minden körülmények között való megmaradása csak a székelyeknél és a székelység néprajzával rendkívül sok rokonságot mutató Göcsejben van meg.

Midőn Huszka — az ereszről szólván — a székelyház alaprajzát összehasonlította a svajci ház alaprajzával, annyira egymásmellé állította a székely és svajci házat, hogy különbség gyanánt a székely ház ereszének nyiltságát és a svájci háznak zárt, illetőleg ajtóval nyíló pitvarát hozta fel, egyebekben a hasonlóságot jelentéktelennek találja. Jankó ellenben éppen a különbségeket találja nagyon is figyelemre méltóknak. A különbség pedig az, hogy a székely ház *nyitott eresze* mögött kamra van, mig a svajci ház *ajtós pitvara* mögött a konyha kap helyet. Ebből aztán Jankó azt a fontos következtetést vonja le, hogy **„amint a kamrás eresz kizárólag székely, úgy a konyhás pitvar kizárólag német.“** S ha ezen határozott kijelentés érvénye megmarad, akkor a székely ház meg van mentve attól, hogy a germán házakkal való testvériséget elvállalja még az esetben is, ha Huszkának a messze Ázsiába való kalandozásai teljesen hiábavalóknak bizonyulnának.

A Huszka leirása és birálójának megjegyzései után a székely ház jellemző sajátságaiúl a következőket vehetjük: a nyilt eresz mögötte a kamrával, a teljes vagy csonka kontyfödél kémény nélkül és végül a háznak az utcára néző oldala elé és kikanyarodó tornác.

A Huszka leirása után nem áll valami világosan előttünk a székely ház képe kivülről-belülről s különösen szerkezetét, fölépitését tekintve. A diszítéseknek és az eredetnek magyarázására oly sok időt fordít Huszka, hogy a székely ház *részletes* leirását — úgy szólván — meg sem találjuk hatalmas munkájában.

A székely háznak kizárólagosan ismertető, meglehetősen

részletes leirását a székely tárgyi néprajznak jelenlegi legjobb ismerője: Szinte Gábor adja, aki félretéve az eredet kérdését, a még meglevő tárgyi emlékek alapján a legkezdetlegesebb formától a legkifejlettebbig az általa megállapított fokozatokon keresztül mutatja be a jelenlegi székely házat eléggé részletes leirásban.*

Szinte Gábor a székely ház leirásához az adatokat Háromszék, Csik, Udvarhely és Maros-Torda megyékből gyüjtötte össze.

Szerinte a ház felépítése a következő:

A sarkokhoz faragott v. faragatlan nagyobb köveket helyeznek és ezekre a mindig tölgyfából négyszögletesre faragott *talpfákat* helyezik. Természetesen a sarkokon kívül is tesznek köveket, mert a talpfáknak nem szabad a földet érniök. A *fundamentumot* csak lejtős helyen találjuk meg. Ilyenkor a pince félig a földben, félig a föld felett áll. A pincét egyszerűen gerendákkal és ezeken átvetett deszkákkal padolják, amely egyszersmind a szobának alsó padlatát is alkotja. A ház *dereka* másfél öl magas; a talpfából egy ölnyi magasságig emelkednek ki az *ajtó oszlopok*; a fél öl magas *ablak oszlopokat* pedig csak a talpgerendától számított fél ölnyi magasságban állítják fel. Az ajtó, — illetőleg ablak oszlopok hosszanti véseteibe járnak bele a *makkosfák*, melyeknek másik vége egyszerű vájt rovással (a gömbölyű boronáknál) vagy *farkas fogban* (a négyszögűre faragott boronáknál) illeszkedik össze. [l. a III. sz. rajzot d.) a *boronák*, egyszerű *gerezd*-ben kapcsolódnak egymáshoz. e.) az *ablaktügyek* a boronába *makkal* illeszkednek. f.) *derék-fák*, a.) *talpgerenda*.] Az ajtó- és ablak-oszlopok tehát *egy* magasságban végződnek. Reájuk a *záró gerenda* jön, majd erre a boronák mindaddig, amig a más fél öl magasságot elérik, végül a legfelsőbb boronákon átfektetett *padlás-gerendák* zárják a ház *derekát*. A padlás-gerendák végei körös-körül kiállanak (részben az eszterhéj, részben a tornác számára); reájuk fektetik a 4 *koszorúfát* ezekhez pedig a *fedélzetet* tartó *szarufákat* illesztik. A házat *zsindelylyel*, *téglával* (bükkfalapok), deszkával, vagy

* Népr. Ért. 1900. 101 old.

graniccal (talán: dranicával?) födik (régebben szalmával födték). A ház homlokzatánál gyakori a *Géber-fal* t. i. „a végső pár szarufát csak a kakas ülőig tartják meg," ahonnan egy pár ferdén felállított kis szarufa támaszkodik a szomszédos szarufák végéhez. „Az így nyert függélyes szarufa közét veszszőből font és sárral betapasztott fallal töltik ki, vagy ami ujabban még gyakoribb: deszkafallal látják el." (l. a II. sz. képet.)

„A deszkafal diszesebb kiképzést (?) is megenged, míg a sárral tapaszolt vesszőfalazat számára a vakolat és meszelés vagy festés marad."

Azt azonban nem említi szinte, hogy milyen lehet az a „diszesebb kiképzés"? Azt hiszem, hogy — így magunkra hagyatva — áttört diszítésre gondolhatunk, amint azt általánosságban láthatni.

„A fedélhajlás arra való, hogy a tetőről lesiető vizet egy pillanatra visszatartsa stb." Hogyan jön létre a fedélhajlás? „A szarufák végére fél öl hosszú és ék alakra faragott u. n. *vendégfát* tesznek," miáltal a fedélzet alsó része nyilvánvalólag homorú hajlást mutat.

A füstlyuk vagy a fedél felső sarkán, vagy a zsindelysorok közűl domborodik ki, gyakran azonban hiányzik, mely esetben körös-körül az eszterhéj alatt hagyott szűk nyiláson szabadúl ki a füst.

„Fednek sima zsindellyel és fednek *tarajos* zsindelylyel is. Ez a fedélnek kellemes díszt kölcsönöz s különösen a felső ormon és az alsó sor csepegésén elmaradhatatlan."

A tapaszolás tartósabbá tételeért *megbolhaszegelik* a ház oldalát kívül-belül (fölülről lefelé irányuló faszegeket vernek a boronákba), vagy esetleg ferdén álló léceket szegeznek fel, amelyek a tapasztást erősen megfogják. „A tapaszolás anyaga sár (talán agyag?), vegyítve polyva — vagy szalma — és trágyalével." Ez a nagyobb részben szalmából és agyagból álló fal természeténél fogva rossz hővezető; télen a hideget, nyáron a meleget nem engedi át.

„A tornác (leírása hiányzik) nem szerves része a háznak

a felépítésben, de azzal kapcsolatba lép. A régiek csak akkor állították fel a tornácot mikor a ház teljesen készen volt." (Mikor már kissé meg is rokkant.) A tornác díszíti a házat, védi a falat az eső ellen és pompás ruhaszárító hely.

Az ereszről azt mondja Szinte, hogy „a szükség szülte a tüzelőhely elhelyezésekor." Okoskodása a következő: „Faházban a tüzelőhely csak a középen lehet a gyulékony anyagok miatt. Így találjuk azt az erdei fakunyhókban stb."

A jobban berendezett háznak a közepén azonban nem állott jól a tűzhely, tehát félre tették a fal mellé, ahol a tűz magasságáig kő- vagy téglafalat húztak, a tűzhely fölé kályhát, cserepest emeltek füst- és szikrafogónak, a cserepesnek a folytatása a *hijuba* vezető ferde kürtő volt. De a kürtő nyilásához oly annyira közel volt a gyulékony szalmafödél, hogy ezt tovább kellett tolni, messzebb kellett vinni, tehát „a fedelet odébb tették, kieresztették, a faltól elhelyezték s így jött létre az *eresz* a füst, a tűz miatt."

Nagyon észszerű okoskodás, figyelmet érdemel. Hogy Szintének feltétlenül igaza *lehet*, azt mi sem bizonyítja inkább, mint az a körülmény, hogy az összes székely házakban a tűzhely mindig a szobát és az ereszt elválasztó falnak közepe táján van.

A „székely házat" 8 tipusban szemlélteti Szinte, mely tipusok egyszersmind a székely házat egy-egy fejlődési fokozatán mutatják be. Eme profil- és alaprajzok között különösen hármat tartok igen fontosnak, miért az 1., 4., 6. számú ábrákat, mint a Szinte fejlődési fokozatában — véleményem szerint — a legfontosabbakat, a IV. sz. rajzban mutatom be.

Az 1. ábra egy — mind a három oldalán nyitott — ereszt (tehát egy előcsarnokot) és egy házat mutat. Önkénytelenül jut eszembe e rajz szemléleténél az árja ház ősalakja „s ez áll egyetlen lakóhelyiségből, amelyben a tűzhely lángja lobog és egy elébe tett előcsarnokból," vagyis amint azt az 1. ábra mutatja.

Ime tehát a székely ház fejlődése hajnalán nem más, mint az árjaház ős-alakja!?

Az 1. ábrán az eresz hátsó oszlopa vésettel van ellátva a *makkos fa* részére, vagyis itten már saroksasfa. A ház alján köröskörül földtöltés fut, hogy védje a falat a felcsapó víz ellen.

Ha az eresz felét a kamara foglalja el, amelynek kedvecért természetesen a falat hátul és *bütübe'* kiépítik, akkor az egy oldalon nyitott eresz, mögötte a kamara és mellettük a ház — áll előttünk. A család nagyobbodása miatt még egy szobát építenek a másik oldalon is és ekkor a 4. ábra mutatja a ház alaprajzát. Ezt a házat tartja Szinte a székely ház igazi tipusának. Ez pedig egyezik azzal az alaprajzzal, amilyent Huszka mutat be, csakhogy a hálófülkék itten hiányoznak, ami azonban éppenséggel nem baj, mert Huszka is említi, hogy a hálófülkék nagyon sokszor elmaradnak.

Kissé azonban megzavar a 6. ábra. Ez egy Parajdi (Udv. m.) székely ember háza. A tornáccal, illetőleg rácsozattal zárt eresz mögött konyha van, ami székely háznál nagyon is rendellenes. Az ereszből balra és jobbra egy-egy szobába lépünk, melyeknek egyikéből kamarába, másikából *oldalházba* (háló) nyílik egy-egy ajtó. Az eresz, illetőleg a bejáró fölött a fedél előre ugrik, kinyúlik, ami nagyon szokásos.

Ez a 6. ábra némi elmélkedésre ad okot. **Jankó** pompás kijelentésének az ereje: „amint a kamrás eresz kizárólag székely, úgy a konyhás pitvar kizárólag német" — kissé meggyöngül, mert itten nyitott eresz van. Itten azonban Huszka jön segítségünkre, midőn azt mondja, hogy „az eresz, illetőleg a pitvar megetti éléskamra **konyhává alakult** még székely földön is az urasabb házaknál."

Most már az a kérdés, hogy az eresz mögötti helyiség a fejlődés útján alakult-e konyhává, vagy pedig ezt úgy tanulták el a székelyek a szászoktól?

Én ez utóbbi feltevés mellett vagyok, **Szinte** szerint azonban ez a természetes fejlődés eredménye. Figyelemre méltónak találom azonban a Huszka megjegyzését, hogy az *urasabb házaknál* látjuk a konyhás ereszt, valamint azt a tényt,

hogy minél közelebb megyünk a szászokhoz, annál nagyobb számban látunk ilyen konyhás ereszt, vagy éppenséggel konyhás pitvart. Példa rá Marostorda megye, hol a konyhás pitvart, saroksasfák közé épített favázas házat, sőt a meredek oromfalat is — mindmegannyi germán hatás — nagyon sokszor feltaláljuk.

Ezek után a székely ház általános tipusául fölvehetjük azt az alakot, ahol a nyitott v. rácsozattal könnyen elzárt eresz mögött a kamra, az eresztől balra és jobbra egy kisebb és egy nagyobb szoba van, esetleg oldalfülkével egyik szoba azonban hiányozhatik L. II. A. képet.

A ház és udvar a gyergyói medencében.

A telek beosztása.

A telket, melyen a lakóház és a melléképületek vannak, általánosan *belsőségnek* nevezik, gyakori azonban a *jószág* és az *élet* elnevezés is. Különösen ez utóbbi kifejezés igen plasztikus. Az *élet* 3 részből áll: udvar, *csűrkert* és veteményeskert. A telek majdnem mindig *bütü*-vel van az utcára, vagyis a legtöbbször hosszúkás telek keskeny végével jön az utca felé. A csűrkert az udvar mögött van, míg a veteményes-gyümölcsöskert helye nagyon esetleges. Sokszor a ház mögött, vagy annak folytatásában, máskor a házzal szemben „az élet másik szegiben“ találjuk meg.

A telek berendezése nagyon változatos, mégis a látottak alapján kiemelek két tipust, amelyek több-kevesebb változással ismétlődnek.

Első és talán leggyakrabban ismétlődő tipust az V. sz. vázlatos alaprajz 1. ábrája mutatja. Téglány-alakú telket látunk itten, amely két nagyobb részre tagolódik: udvar és csűrkert.

A kapun belépve baloldalon látjuk a lakóházat (2), melyet kis virágos kert (1) választ el az utcától. A ház folytatásában van a *sütő* (3) és a *csűrestálló* (4). Ezen épületek mögött keskeny szalagban huzódik végig a veteményes — (5) és a gyümölcsös kert (6) (Ez utóbbi meglehetősen ritka.). A kaputól jobbra veteményes kertet (8) találunk, utánna következik a kút (9) és a *máglya* (10), az *árnyékalja* (11) és más *ereszek* (12). Az udvart *kert* (kerítés) zárja el a következő résztől: a *csűrkert-től*, melyben egyedül a csűrt (7) találjuk.

A második tipust az V. sz. alaprajz 2. ábrája mutatja. A hosszú, keskeny telkekre jellemző ez a beosztás. T. i. itt az udvarnak egyik felén vannak az épületek (1 = *sütő*, 2 = ház, 3 = kamara, 4 = *faragó árnyék*, 5 = *szekerárnyék*, 6 = istálló, 7 = csűr, 8 = *árnyékalja* v. eresz) és mögöttük látjuk a veteményes és gyümölcsös kertet. Az udvart derékszög alatt bezárja a nagy csűr, mely mögött a csűrkert van.

A gyergyói gazda tehát kicsiny telkét (kbl. egy hold) ugyancsak sürün beépíti különféle épületekkel. Lakóház, csűr, *istálló*, *fásszin*, *szekerárnyék*, *faragóárnyék* v. *árnyékalja*, *sütő*, *disznó-pajta*, *tyúk-pajta*, *kutya-kajiba* sorakoznak sűrűn egymásmellé s teszik könnyűvé a tűz terjedését.

A ház.

A gyergyói székely igen ügyes faragó mester, amit legfőképpen az bizonyít, hogy minden jóravaló gazdának udvarán ott találjuk a faragó árnyékot v. árnyékalját mindenféle véső, faragó, fúró, fűrészelő szerszámmal fölszerelve. Ezért a gyergyói nem mesteremberrel építteti házát, hanem „kalákába“ hívja a sógorságot, komaságot „s ahajt egy minutum alatt összekoppancsák a házat.“

Mélyebb *fundámentumot* ritkán látunk, csak éppen a kő vagy téglaházaknál, ami azonban igen kevés van. Téglányalakot kerítenek közbe nehány nagyobb lapos rendesen faragatlan terméskővel, melyeket *talpköveknek* neveznek. A kövekre közvet-

lenül a 4 talpgerenda jön (lucfenyőből, vagy bükk-fából), melyek egymással *lapos-gerezdben* (v. *kócs-gerezd*) kapcsolódnak. T. i. az alsó gerendának felső részét s a felső gerendának alsó részét vastagságuk $^1/_3$ részeig laposan vésik be, sokszor azonban a felső gerendánál a bevésés elmarad. A talpgerendákra a *közfal-talpakat* vagy: *kereszttalpakat* fektetik, mindig eggyel kevesebbet, mint ahány szobából fog állani a ház. Minden ajtó részére két *ajtó-tűgyet* állítanak föl, amelyek külső oldalukon vastagságuknak felényi részéig be vannak vésve, amely vésetekbe a *boronáknak makkos* végei jönnek. Hogy az ajtótűgy miként illeszkedik be a talpgerendába, azt a Ill. sz. rajzon láthatni. Ha már az ajtótűgyek fel vannak állítva, végig fektetik a talpgerendákon a *boronákat*, melyek az *ajtótűgy* véseteibe *makkal* illeszkednek bele, másik végük pedig egyszerű *gerezdben* kapcsolódik egymáshoz. Négy-öt boronának, — melyeket jelen esetben *derekfáknak* neveznek — felrakása után az *ablaktűgyeket* állítják fel, melyek a boronába szintén makkal illeszkednek. Az ablaktűgyek külső oldalukon éppen úgy vannak bevésve, mint az ajtótűgyek és véseteikbe az *apró makkfák* jönnek be. Az ajtó és ablaktűgyek magassága (egy öl) rendszerint egyezik. Ezeket kapcsolják össze, illetőleg foglalják le a *lefoglaló boronák*, melyeknek téglányalakú véseteiben szintén makkal végződnek a *tűgyek*. A lefoglaló borona helyett sokszor az *agy-fákat* találjuk (midőn az ajtó- és ablaktűgyek nem egyforma magasságban végződnek). Ezekre még 3—4 borona jön, majd a négyszögűre faragott *padló-gerendák*, melyeknek végei kbl. egy meternyire kinyulnak és a velük lapos gerezdben összeilleszkedő *szélkoszorút* tartják. A koszorúra jön a *szarvazat*. A ház végein van a *bokorszarufa* (3 szarufa fent egy *bokorba* fut össze). A bokorszarufákon kívül még annyi pár szarufát találunk, ahány *közfaltalp* volt letéve. A szarufák a szélkoszorúnak oldalas véseteihez szegeződnek faszeggel, mig felső végeik lapos gerezdben ölelkeznek és szintén faszeggel vannak átszegezve. A szarufákat felső $^2/_3$ részüknél a *kakasüllők* foglalják össze és erősítik. Végig nyujtózkodnak a szarufákon a *faragott lécek*

(gyári léc), melyekre azután a *zsindejt*, *dránicát*, vagy deszkát szögezik *drót-* vagy *cigány-szeggel*. Régebben gyakori volt a zsuppal való szalma- v. nádfödél, amely most már (hatósági rendeletre) teljesen lemaradt és a cserép kezd hódítani. Mint érdekes jelenséget, megjegyzem itt, hogy alulról kezdve a második léc — melyet *feszítő lécnek* neveznek, — vastagabb a többinél és e tájon kereken körül kidomborodik a fedél. (Ha ezt pl. rajzban torzítani akarnám, éppen fordítottja lenne a majdnem mindig rosszul rajzolt kinai fedél alsó részének). A fedélnek eme kidomborodásával együttjár az is, hogy az alsó zsindelysor lejtése meredekebb, mint a többié, tehát a feszítő léc kettős célt szolgál. T. i. a fedélzet kidomborodása a lerohanó vizet kissé meglassítja, viszont a meredekebb lejtőjű alsó zsindelysor taréjáról a víz gyorsabban lecsepeg és azt nem rothasztja.

A mostan leírt székely ház gömbölyű, vagyis faragatlan boronából épült fel. A gyergyói székely házaknak 70—75%-a most is ilyen, ujabb időben azonban (15—20 év óta) nagyon gyakori a négyszögűre faragott gerendákkal való építés, melyek a háznál *farkas foggal*, (l. a VII. sz. rajzot) a csűrnél, istállónál pedig *laposgerezdben* (*kócs-gerezd*) kapcsolódnak.

Alaprajz.

A typikus gyergyói székely ház **alaprajzát** a VIII. sz. rajz mutatja. A jelenlegi házaknak kbl. 80%-a ilyen alaprajzot mutat. (a tornác kivételével, mely már nem oly gyakori.) A ház 3, illetőleg 4 részre tagolódik. T. i. a tornácból belépünk a *nyitott ereszbe*, innen az utca felé a *nagy házba* (*tiszta ház*, *belső ház*), az ezzel szemben levő ajtón a *kicsi házba* (lakóház stb.) jutunk. Az eresz mögött huzódik meg a kamara s esetleg a *duzma* (l. a VIII. sz. rajz 2. ábráját). Ez a beosztás a leggyakoribb. Megtörténik azonban, hogy a kamara nem kapja meg

ezt a rendes helyét, hanem vagy teljesen elmarad, — hiszen helyettesíti a *híd* (hiju, padlás), meg a pince, — midőn azután a ház eme középső részében látjuk a konyhát a nagy sütőkemencével; vagy pedig a *nagy ház* hátsó szögletében kap kevés helyet a kamara. (Nagyon ritka.)

Sokszor kettős beosztást mutat a ház: t. i. egy nagyobb és egy kisebb szobája van, melyeknek ajtói külön nyilnak az udvarról. (l. a IX. sz. képet.) Az ilyen háznak — rendszerint — csak egyik szobájában laknak, mig a másikat kamarának használják; ételneműeket, gazdasági eszközöket tartanak benne. Gyakori az is, hogy az eresz (mögötte kamarával) mellett csak egy szoba van (l. a Szinte fejlődési sorozatának 3. ábráját).

A ház kivülről.

Kivülről tekintve legtöbbször a ház hármas beosztást mutat. Ugyanis, — ha szembe nézünk a házzal, — középen látjuk a *nyitott ereszt*, ettől balra és jobbra egy kisebb — (*kicsi ház*) és egy nagyobb részt (*nagy ház*) (l. a X. sz. képet). A házat elülső részén, esetleg az utca felől is tornác öleli, azonban mind a *tornácdeszkáknál*, mind a *tornác lábaknál* legtöbb esetben hiányzik a díszítő faragás-vésés. Feltűnő, hogy milyen szegényesen díszíti házát a gyergyói székely. A híres székely díszítő művészetnek — legalább mostan — nagyon kevés maradványát találjuk. A nehéz és folytonos mezei munka (télen az *erdőlés*) miatt nem marad ideje a gyergyói székelynek, hogy házát díszítse, cifrázza. A háznak minden részét fenyőfából készítik, a fenyőfa pedig anyagi minőségénél fogva sem nagyon alkalmas a díszítésre, faragásra, sem nem tartós; hamar romlik pusztul.

A tornác.

Egy keveset a tornácból a VIII. sz. rajz 1., ábrája és a X. sz. kép mutatnak. A 2—3 lépcsőjű *fagarádics* a *hosszútalpra* támaszkodik.

A hosszú talp a ház hosszában vonul végig és hozzá az illető helyeken lapos gerezdben kapcsolódnak a *buta talpak* (VIII. sz. rajz, 2. ábra). Eme kapcsolódások fölött — és ott, ahol a *garádics* támaszkodik a *hosszú talpra*, — emelkednek fel a *tornác lábak*, melyeket fönt az *agyfa* köt össze. A hosszu talp hosszanti vésetébe illeszkednek bele a *tornácdeszkák*, melyeket felső végeiknél a *hosszú gerenda* foglal össze. A tornácon átjárásra egyedül a *tornác ajtó* szolgál, melyet még legtöbb esetben szoktak díszíteni a tornáclábakkal együtt; a díszítés illetőleg: *kifaragás* azonban nagyon egyszerű és változatosságot alig találunk. A tornáclábak három részre tagolódnak: egy rövid felső-, valamivel hosszabb alsó- és az egésznek kbl. $^2/_5$-ét tevő, egyszerűen kifaragott középső részre. Az *agyfa* a *szélkoszorú* alatt kinyuló gerendavégekkel érintkezik. A *tárnác-alja* deszkával van kipadolva, sok esetben pedig csak földdel kitöltve.

A ház fala mindig fehérre van meszelve. A fal úgy készül el, hogy a faragott boronákra *léceket* szegeznek, vagy jókora faszegeket, u. n. *bolhaszegeket* vernek a boronák hasadékaiba és *törekkel* vegyített agyagot vernek a boronákra (törek = szénaszalma roncsaléka). A faragatlan borona falnál a léc és a *bolhaszeg* hiányozni szokott, mert az amúgy is megfoja az agyagat. Miután az agyag kissé *megszikkadt* és megrepedezett, *megsíkálják* híg agyaggal simára, ennek megszáradása után pedig oltott mészszel szép fehérre meszelik. A gerendavégekről a *ruhaszárító horog* lóg le.

A födélzet.

A födélzetnél két tipus van; e két tipus a kontyfödél és a csonka-födélnek felelne meg. Ez utóbbi tipust a medence lakója *géberes* háznak nevezi úgy látszik, általános ez az elnevezés (l. a XI. sz. képet). Eme kép a házvégdísz alkalmazására is mutat példát T. i. a csonka kontyfödélnél megmaradt — legtöbb esetben — deszkafalat két oldalt, esetleg fönt is, a házvégdiszek élénkítik.

A XII. sz. rajzban a medencében látott házvégdíszeknek majdnem valamennyi tipusát bemutatom. Említett díszeken kívül mindig találunk a házvég deszkázatán két szelelő lyukat, amelyeknek kevés változatú formáin kívül áttört díszítést nem látunk, mint pl. Kalotaszegen.* A teljes oromfalat (ami mindenesetre szász eredetű) és annak díszesebb kiképzését, néhány ujabb (gy.-szentmiklósi) házon láthatni.

A kevés változatú háztető díszekre a XIII. sz. rajz mutat néhány példát. Az alsó ábrák a tulipánt akarnák utánozni, a a felső jobb oldali ábra első pillantásra a *farkas fogban* kapcsolódó gerendavégekre emlékeztet.

A födélzet — mint már említettem — leggyakrabban zsindelyből (fenyőfa —), ritkábban *dránicából* (bükkfa —), fenyőfadeszkából és cserépből készül. Igen jellemzőek az 1900. évi statisztika (statisztikai közl. III. köt. 1900) ama adatai, melyek a házak építése anyagára stb. vonatkoznak, miért is belőlük egy kis táblázatot közlök.

1900.	Lakóházak anyaga		Födélzet			Összes
	kőből v. téglából	fából	cserép	zsindely v. deszka	nád v. zsup.	
Alfalú	11	1306	75	1238	4	1317
Csomafalva	5	755	34	726	—	860
Ditró	17	1435	26	1198	228	1452
Kilyénfalva	1	170	5	121	45	171
Remete	13	1177	16	763	411	1190
Szárhegy	19	820	49	787	3	839
Szt. Miklós	117	1060	172	992	14	1178
Tekerőpatak	8	494	116	378	8	502
Ujfalú	9	679	38	578	72	588

* Érdekesnek találom, hogy az itten bemutatott ház végdíszeknek több tipusa kalotaszegen is általános elterjedésnek örvend, sőt Sebestyén K. is közölt ilyeneket Szegedről. Jól mondja Sebestyén, hogy ezek

A kémény rendesen hiányzik, csak 2—3 *füstlik* van; a füst szabadon terjeng a *hidban* és nagyon tartóssá konzerválja a zsindely födelet. Régi házaknál még most is lehet látni olyan kéményt, mely a cserepes tetejéről kiinduló négy tapasztott deszkából áll. E deszkák felnyulnak a *hidba*, ahol fölöttük a *kecskén* nyugoszik a *koromfogókő* (tulajdonképen szikrafogó). A *hidban* a feljárótól — melyet a *lappancs* föd — balra és jobbra *hambárokat*, *szuszékokat* találunk *gabonával*, zabbal, árpával töltve. A cserepes fölött a padláson csős kukoricát *(törökbuza)* látunk elterítve; egyik szegletben gyapjut, másikban ócskavasas ládát stb. találunk.

A ház berendezése.

Az eresz nagyon gyéren van butorozva, hiszen ez csak amolyan előszoba. Középen van az asztal, mellette a *pad*; a szegeletben van elbujva a vizes edény (*kártya*), a falon kisebb fogast v. ezt pótló szögeket látunk.

A *kicsi házban* v. *lakóházban* az ajtótól balra eső szögletben van a *padláda* v. *kenyeres pad* (l. a VIII. sz. alaprajzot), ennek folytatásában a *kanapé*, mely nappal pad, éjjel ágy, még pedig *kihúzós* v. *lefordittós* (gyermekágy). Ezzel derékszög alatt huzódik a másik *kanapé*. A szegletbe nyulik be a másik oldalról az ágy, melynek folytatásában van egy láda az abrosz s általában az *eléjáró ruhák* számára. A következő falnál (a kamara falánál) van a *cserepes*, mely különösen régebben igen hatalmas alkotmány volt. „Erre borogassák a fazekakat s affélét.“

külön fejezetet érdemelnek a magyar díszítmények gyűjteményében. Igaz, hogy sok idegen elem betolakodik (pl. Kalotaszegen), de ott azután érdemes dolog annak a vizsgálata, hogy milyen izléssel, csinnal, kompozicióval rakja a különféle elemeket egymás mellé; hogy milyen mértékben assimilálja a honi elem az idegent v. fordítva; hogy milyen díszítéseket hoz létre negativus és milyent pozitivus formából stb.?

A cserepes részei: a *kemence* (kenyérsütésre), jobb felől a *szapuló üst* s alatta a *katlan*, balfelől volt a *ponk*. A ponk szabad hely, hol a fazék köré gyüjtötték a szenet és úgy sütöttek-főztek. Most már a *ponk* helyett diadalmasan vonul be a *plakten*. A *ponkkal* és a *gócaljával* együtt lassanként elvész a nép ajakáról a sok szép mese is; az anyóka mondókáló kedve és a nyitott tűzhelynek romantikus világítása valósággal okozati összefüggésben vannak egymással.

A cserepes és a közelében levő láda által bezárt sötét szegeletet *pucoknak* nevezik s mindenféle apróságot *dugnak* el oda. A kemence és a szomszédos fal között levő tér gyakran megnyúlik a kamara felé és az így keletkezett helyet, — mely tehát az eresz mögött, a kamara szomszédságában van — *duzmának* nevezik. (l. a VIII. sz. rajz 2. ábráját.) L = láda, T = tálas, P = pad, K = kályha, K, = kaszten, Ü = üveges (éveges.) A cserepes és az ajtó között van a *kártyapad* v. *vizesedény tartó pad*. A szobának az udvar felöli szögletéhez közel van az asztal, mely körül ritkán látunk székeket. A szegényeknél különösen régebben, de most is sokszor hiányzik az asztal, melyet a kártyapad helyettesít, miért ezt *evőpadnak* is nevezik; körülötte három lábu kicsi székeken ülnek. A bejárótól balra a falon látunk egy-két ruhafogast, tovább a szegeletben *pócos, fiókos, nagy almáriumot*, azután nagyobb fogast, melyen kalán-villatányértartó is van. Az ágy fölött van rendesen a kakukos óra. Fent a padlóban a *szalonna-fákat* (3—4 léc) szegezik keresztül a gerendákon, ahol a friss szalonnát kissé kiszárítják s csak azután teszik a füstre.

Az ereszből a másik ajtó a *nagy házba* nyílik. Itt nem laknak, csak a vendéget vezetik ide. Berendezése nem sokban különbözik a kicsi háztól. A VIII. sz. rajz elég jól mutatja a butorok elrendezését, mégis megemlítem a *pohárszéket* v. *évegest*, mely alul *kredenc*, felül *éveges* (t. i. üvegeket tartanak benne s legtöbbször üvegfala van). A *kasztennek* három változata van: 1., a *kaszten* (3 kihúzós fiókkal), 2., *láda* (fiók nélkül) és 3., *kasztenes láda* (felső $^2/_3$ része láda, alsó $^1/_3$ fiók.). A *vetett*

ágyban rendesen 9 párna van, amennyit minden ügyes asszony szokott adni a leányával. Itt a *cserepest* legtöbbször *érckemence (füttő)* helyettesíti. Mindkét szobában a gerendáról dróton lóg a *függő lámpi.* A nagyházból nyílik a kamara ajtó. A kamarában kereken körül polcokat, alattuk lisztes ládákat találunk.

A csűr.

A csűrt legtöbb esetben a csűrkertben találjuk, azonban istálló nélkül, amikor is az istálló az udvaron kap helyet. A jobbmódú gazdáknál van külön építve az istálló és a csűr s ilyenkor a csűr is *két odrú* s az istálló is kettős (egyik része a marhák, — másik a lovakrészére. A XIV. sz. kép a *két odrú* tipikus gyergyói csűrt mutatja, melynek még *fiókja* is van, hogy amig egyik szekér bent *rakódik*, a másik az eső ellen védve legyen.

A jelenlegi csűröknek 90%-a faragatlan boronákból van épitve, 7% faragott boronákból lapos gerezdben (l. a képet) s kbl. 3%-a farkas fogban összerótt faragott gerendákból. A csűr legtöbb esetben — épp' úgy, mint a ház — hosszában három, magasságában két részre tagolódik, t. i. a *csür dereka* (tart a *koszorúig*) és a *szarvazat,* illetőleg tetőzet. A csűrbe a csűrkapu nyílik, melynek oly nagynak kell lennie, hogy a nyílásán a gabonával megrakott szekér (*egész vágás szekér* *) bemehessen. A csűrkapu legtöbb esetben egy-szárnyú. A csűr hátsó részén van a kis *csűrajtó.* A csűr dereka a nagy talpgerendákon nyugszik, ezek viszont a talpköveken. (l. a képet) A csűr dereka 2 öl magas; majd a koszorú jön (mely összefoglalja kereken körül a csűrt és az odrokat), melyen nyugszik a *szarvazat.* Rendszerint deszkával födik a csűrt, ritkábban nagyobb *dránicával* s csak legujabban néha-néha cseréppel. A XIV. sz. képen látható csűr typikus forma azonban ettől eltérő

* A gyergyói székelynek háromféle szekere van: egész vágás (v. hordószekér), félvágás (v. erdölő —) és kasos (v. nyargaló) szekér.

változatot bőven találhatni. Egész másként mutat a csűr, ha két v. három oldalon is körül öleli a *kieresztés*. (l. a XIV. A. sz. képet) A kieresztést különösen akkor alkalmazzák, ha együtt van a csűr és az istálló (*csűrestálló*). Ilyenkor az istálló padlását tartó gerendák 1—2 méternyire kinyulnak s így a csűr következő része — mintegy az emelete — szélesebb és hoszabb, mint a *dereka*. Tehát ugyanakkora területen fekszik az épület, de köbtartalomban sokat nyert. A kieresztést legtöbbször csak olyan esetben alkalmazzák, midőn az istállónak a csűrrel egy fedél alá kell menekülnie. Természetesen ilyenkor az *odor* az istálló felett van és az csak a legkivételesebben fordul elő, hogy az odor mindkétfelől a maga egészében megvolna és hogy mellette következzék az istálló.

Az istállónak és csűrnek kombinálódásából a következő alakok jönnek létre. I. A csűrtől (*csűr* csak maga, a középső rész, melybe a csűrkapú nyílik) balra és jobbra van egy-egy istálló s ezek fölött az *odrok*. Ilyenkor alkalmazzák a kieresztést. Ez a *csűrestálló*.

II. Egyfelől megvan az odor egészen s csak a másik oldalon szorult az istálló fölé. Ilyenkor esetleg csak e homlokzaton van kieresztés.

III. Egyfelől istálló, másik oldalon egy jókora nyitott eresz a *szekerárnyék*. Itt is emeleten vannak az odrok és a kieresztés három oldalu.

Eme rendesebb formákon kivül a csűr sokszor messze túl teszi magát eredeti hivatásán és univerzális épülettömb lesz belőle. U. i. a voltaképeni csűrön és két egész odron kivül magában foglal 2—3 istállót, ereszt; végében ott van a *tyukpajta*, *kutyakotyec*, faragóárnyék stb. (l. a XV. sz, képet.)

A csűr belülről.

Rendesen a csűrben találjuk a jól megvasalt *egész vágás szekeret* (v. *hordószeker*), melynek dereka a lőcsök tetejéig

szénával van megrakva, hogy ne kellessen mindegyre felfutni az *odorba* v. *pajtahijára*. Egyik szegeletben vasvilla, favilla, gereblye támaszkodik, másikban *töreket*, *polyvát*, *ucsut*, *murvát* látunk, ha ugyan nincsen külön *kicsi rekesztékek*. A csűr fölött van a *padlás*, amely tulajdonképen a csűr fölött levő résznek csak felét födi és a gerendákon átvetett néhány deszkából és karóból áll, tehát mozgatható. Erre dobják a szekérről a szénát vagy a gabonát s innen egy másik munkás továbbítja az odorba. Sokszor az odor emeletes; t. i. a földtől kbl. egy ölnyi magasságban be van födve. Az igy két részre választott odor alsó felébe rendesen a polyvát és a *sarjut* rakják. Természetesen a csűrtől az odrokat balról és jobbról boronafal választja el. A csűr — alja nagyon rítkán van padolva — legtöbb esetben csak agyaggal. Néha a *csűrkapún* még külön kis *ajtó* is van, hogy ne kellessen mindig a nagy és nehezen járó kaput nyitni. Régi csűrökön érdekes szerkezetű fazárat: *kolcsonát* (Szinte *malomzárnak* nevezi) láthatni még most is (l. a XVI. sz. képet). Gyakran *lábakat*, *kecskéket* (XVII. sz. rajz) alkalmaznak a csűrkapukra; nagyon egyszerű, de épp' oly praktikus és elmés szerkezet.

Az **istálló** * (XVIII. sz. kép Gy. Ujfaluból) 2 öl széles, 3 öl hosszú és *egy soros* v. *két soros*, vagyis a *hidlástól* (amely üres tért föd) balra és jobbra van hely lovak és marhák számára. A hidlástól a *jászoly* felé deszkák vezetnek, de a ló v. marha előteste alatt mindig a fánál puhább, ruganyosabb agyag van. A jászoly fölött ott, ahol lovak vannak, *fogas* huzódik végig, ami tulajdonképen nem egyéb, mint hosszú fogú, nagy *lajtorja* (létra) melynek fogai közül tépi a ló a szénát.

A faragó árnyék és a sütő a nevezetesebb épületek még az udvaron.

A faragó árnyék egyik legkedvesebb tartózkodási helye a gyergyói székelynek. Ott látni a *faragó csutakot*, *sulyok botot*, a *fészit*, *faragó fészit* v. *szekercét*, a *bárdot* (széles

*) Az istálló mellett van a *faragó-árnyék*, fönt pedig a kiereszt s el ellátott *pajtahija*.

élű fejsze), vésőket, kézvonót, vonópadot, fűrészeket (ácsfűrész, ostorfűrész), különféle fúrókat, (kerekszeg-, bokázó-, csap-, sarokfuró,) továbbá a *ráspolyt*, *cirkalmot* stb. E gazdag felszerelés is mutatja, hogy nagyon sok székely házban lakik valóságos faragómester. *A faragó árnyékot*, *szekér árnyékot* stb. nagyon egyszerűen építik fel. Négy nagyobb talpkőre — (sokszor ezek is hiányoznak) 8—10 boronát raknak fel három oldalon és ezekre legtöbbször csak félfödelet alkalmaznak. Egy-egy erősebb szél meg is rázza-rezegteti úgy az ilyen könnyű alkotmányt, hogy szinte elröpül.

A sütő kisebb magános épület, (némelykor a házhoz toldva) mely a kenyérsütő nagy kemencét foglalja magáanb és nyári konyhául is szolgál. Itt látjuk az ajtó mellett a gyergyói ember pompás asztalát: a *szakasztót*, mely onnan kapta nevét, hogy rajta osztja, szakasztja szét a tésztát a gazdasszony. Itt a *szakasztón* korpás lisztben megforgatja, gömbölyű alakot ad a tésztának és úgy veti be a kemencébe. A *szakasztó* két kapocscsal illeszkedik a falhoz és egy lábon támaszkodik a földre. Ha nincsen szükség reá, a lábát *kikapják* alóla s akkor a falhoz simul.

A kerítés.

A gyergyói székely *kertnek* mondja a kerítést. Leggyakoribb az udvar körül a *deszkakert*, ami azonban többféle lehet. A *sasfákat* hoszabb deszkák kötik össze, illetve a deszkák a sasfákra vannak szegezve; néha a sasfák véseteibe vannak illesztve, máskor pedig függőlegesen állanak. Ez utóbbi esetben *fennálló kertnek* nevezik. (l. a XIX. képet.) Sokszor egymás mellett álló két karó közé vannak illesztve a *szindeszkák*, (melyek csak egyik oldalukon vannak fürészelve, tehát: *széldeszkák*.) A karók *gúzszsal* vannak összekötve, mely egyszersmind a deszkákat is elválasztja egymástól. Gyakori a *léckert* és a *sövénykert* amelyet mogyorófa - és nyirfaágakból fonnak, de a fonás iránya nem vi-

szintes, hanem függőleges. Fent a sövény a közbe tett karó miatt kétfelé hajlik, feszül szét és az átmászást nagyon megnehezíti. Legtipikusabb — de már nem az udvar körül alkalmazni szokott — kerítés a *zavara* és ennek mostoha testvére: a *csaposkert*. A *zavara-kert* úgy készül el, hogy a vékonyabb boronát (fenyőszálat) négy részre hasítják és 6—8 darabot egymás fölé tesznek a karók közé, majd a *gúzs* következik (fenyő borsikából, vagy nyirfa vesszőből készítik), ezután ismét 6—8 zavara, föléjük guzs és készen van a *zavarakert*. Hasonló hozzá a *csaposkert*. A karók közé a vékony, *csapos* (ágas) fenyőszálakat teszik és szintén gúzszsal kötik össze a karókat (l. a XX. képet.) Erdei legelőket szoktak *csaposkerttel* bekeritení. Ugyancsak erdőn — mezőn készítik a sánckertet; t. i. sáncotásnak és a sánc szélére ágakat helyeznek, az ágak fölé pedig földet hánynak (egy réteg ág, egy réteg föld).

Minden telekre két **kapú** vezet: kis és nagykapú. (l. a XXI. XXII. XXIII. sz. képeket.) A XXI. sz. képen a kis kapu mögött kötélen egy hasábfa lóg. Ezt inasnak nevezik, mert a belépő v. kimenő után beteszi az ajtót. A két kapú a három *kapusas* között foglal helyet. A kapusashoz vaskarikával van hozzáerősitve a *kapusarok*, melybe alul és felül egy-egy *záp* van beeresztve, melyek a kapú deszkáit mint *hevederek* foglalják össze. A nagy kapú a másik kapusasba ütközik, melyhez egyszersmind a kis kapú is támaszkodik. A kis kapú a harmadik kapusashoz épp úgy illeszkedik, mint a nagy kapunál látható. A kapu majdnem mindig fakilincscsel, ritkán: vaskilincscsel záródik. A kapúnál kevésszer előforduló diszítést nem faragással hanem lécekkel eszközlik olyanformán, hogy a kapunak függőlegesen álló deszkái fönt lécekben végződnek, még pedig legtöbbször ív alakban. Néha látni nagyon egyszerű áttört diszítést is.

A hires (nagy-) székely kaput a medencében kevés példányban találtam fel s leginkább a medencének Csikkal szomszédos területén. Majdnem mindig fenyőfából készítik a nagy kapukat és diszítés, meg *galambbúg* nélkül. (l. a. XXIV. és XXV. sz. képeket.)

Az udvarról kis **hidon** át lépünk az utcára. A gyergyói székely három- négy *ászkot* vet át a sáncon, arra fenyőfából padlót rak, behinti ezt földdel s készen van a híd.

A gyergyói és a többi erdélyi székely-, illetőleg magyar ház.

Arra támaszkodva, — amit ezidőszerint az erdélyi népies építkezésről tudunk — kétségtelenül megállapítható, hogy a székelységnek meglehetősen sajátos és külön álló stilusú és díszítésű építkezése van, amely mind esztétikai, mind gyakorlati szempontból elég magas fokú fejlődésre mutat. *A galambházas* (galambbúgos) nagy kapu, a nyitott, illetőleg zárt eresz, mögötte kamarával, a szépen kifejlődött tornác és a kieresztéssel, meg *odrokkal* ellátott (fiókos) csűr kétségtelenül a székelység sajátjai, illetőleg a székely építkezés fejlődése közben alakultak ki igen célszerű és szép formában. Határozottan intelligenciára vall az a körülmény, hogy a székely-építkezésben a szépet és célszerűt mindig együtt találjuk, amennyire azt az építkezés anyaga és az építő ideje megengedi.

Huszkának a munkálkodása után általánosan ismeretes a székelységnek egyéni és izléses díszítő és faragó művészete, **Szinte** Gábor pedig érzékkel mutatott rá és ismertette a székelységnek rendkivül célszerű és csinos építkezését. Erdély néprajzára nézve igen nagy kár, hogy a székelység néprajza ez időszerint még nincsen részletesen, monografiaszerűen vidékenkint feldolgozva. A székelység nagyobb része etnografiailag eléggé zárt területen lakott és lakik még most is, mert a környező oláhságnak éppen tárgyi néprajzi tekintetben eddigelé kevés befolyása volt, inkább germán befolyás látszik helyenkint Az általában vallásos és konzervativus székelység — amely már régóta ugyanazon foglalkozást űzte, — nagyon hűen megőrizte

a tradíciókat és a tárgyi néprajzot illető sok-sok szokását (nagy részét öntudatlanul); határozottan veleszületett jó érzéke a szép és a célszerű iránt pedig biztosította, illetőleg elősegítette a fejlődést. Az ujabb időkben rohamosan bevonuló kultura és élénkebb közlekedés részben kiirtott sok érdekes és értékes vonást, viszont nem egy idegen sajátságot csempészett be és tett honossá. Az érintkezés, a keveredés pedig napról-napra erősbödik, ami azután nagyon megnehezíti a ma etnografusának dolgát, különösen a családi etnografia, az antropologia s általában a folklore tekintetében.

Ma is azonban még nagyon érdekes terület az etnografusra nézve a székelység lakta föld, első sorban Csík és Udv. megye kevésbbé Háromszék és a tarka Marostorda m. **Huszkának** és **Szinte** Gábornak munkálkodása után is a székelységnek még csak a tárgyi néprajzából is meglehetősen keveset ismerünk, legalább az alapos eredményes összehasonlításhoz keveset. Sajnos, hogy Huszka a „székely ház“ ismertető leírását oly nagyon rövidre szabta, azonban amit az ő leirása után a „székely házról“ ismerünk, azt a gyergyói székely házról is mind elmondhatjuk, csak az *oldal*-ház (amit Huszka hálófülkének nevez) meglehetősen ritka a gyergyói medencében. Ugy szintén nagyon ritka a zárt eresz előtt deszkarácsozattal elzárt tornác; csak a régibb házakon láthatni még effélét. A fedélről azt mondja Huszka, hogy a szarufák végei „a gerendáknak (valószínűleg a padlásgerendákra gondol) a ház elején a falnál mintegy méterrel kiálló külső végébe csapozvák, vagy szegezvék,“ mig a gyergyói háznál a padlás gerendák végeire támaszkodó koszorúfákhoz illeszkednek a szarufák végei. A fedélzet ismertetésekor azt olvassuk tovább Huszkánál:“ Gyakran a zsindelylécek között a szarufák felső egyharmada vagy negyede táján léc helyett kisebb fajta gerendát húznak végig a tetőzet mind a négy síkján.“ Itt tehát köröskörül nyílás keletkezik, melyen át a híju lélegzik. Ez Gyergyóban, nagyon ritkán fordul elő, hanem erre emlékeztet a gyergyói székely háznál a *feszítő léc*, amelyről már megemlékeztem.

Udv. vm.-nek Marostordával szomszédos részén, a Sóvidéken lehet nagyon gyakran látni azt, amit Huszka említ.

A Huszka „székely háza“ és a gyergyói székely ház között azonban lényeges eltérések nincsenek, bár bizonyos, hogy ezelőtt csak 50—60 évvel is másképen nézett ki a gyergyói ház. Minthogy Gyergyóban majdnem kizárólag a gyulékony és nem nagyon tartós fenyőfa az építkezés anyaga, továbbá az a körülmény, hogy a gyergyói székely oly sűrün beépíti az udvarát, érthetővé teszi, hogy régebbi házat igen keveset találunk. Ismeretes az is, hogy a székelyeknél mennyire gyakori bosszuállás a gyújtogatás. Gy. Ujfaluban érdekesen lehet konstatálni, hogy csak az ujabb időben mennyit változott a ház külső képe. Itt t. i. egy nagyobb tűzvész alkalmával leégett a falú nagyobb része. Az ujonnan épült házak egymáshoz nagyon hasonlítanak, de már kevésbbé a régiekhez.

Ami a „székelyház megismerését illeti, legtöbbet köszönhetünk **Szinte Gábornak,** aki a székely házról legértékesebb tanulmányát a Néprajzi Értesítőnek 1900. évfolyamában közölte. Ez már valóban ismertető leírása a „székely ház“-nak. Különösen tanuságos az a nyolc vázlatos alap- és profilrajz, melyekben — mint fejlődési sorozatban — szemlélteti a székely házat. Gyergyóban jártomban láttam e tipusok közül a 3. 4. 5. és 6. ábrában rajzoltakat egy-egy kis eltéréssel a tornácnál, meg a pincénél.

Amit általában mond Szinte az ő „székely házának“ ismertető leírásában úgy a felépítés, mint különösen az alaprajz és a belső berendezés tekintetében (a két utóbbit éppen gyergyói házról mutatja be) kevés lényegtelen eltéréstől eltekintve a gyergyói székely házról is elmondhatjuk. Mindenesetre nem véletlen dolog, hogy a „székely ház igazi tipusát“ (l. IV. r. 4. ábráját és VIII. rajzot) Szinte éppen Gyergyóból vette. Csíkmegye, illetőleg a gyergyói medence geografiai nagy elzárkozottságánál fogva etnografiailag is zárt terület és úgy látszik, hogy népe is a székelységnek legtörzsökösebb része. Kétségtelenül Csikmegye most is a legtöbb érdekességgel kinálja a buvárkodót.

Tehát úgy a *Huszka*, mint a **Szinte** „székely háza“ kevés és lényegtelen eltérésektől eltekintve megegyezést mutat tárgyalt területünk székely házával. Érdekes azonban, hogyha a négy székely megye építkezését hasonlítjuk össze, mennyi eltérést találunk. Már *Huszka* négy csoportra osztotta a székely kaput, midőn az osztályozás alapjául egyrészt a díszítést, másrészt a kis kapu fölötti ablaktérnek díszítési célokra miként való felhasználását vette. E négy csoport elterjedési köre Háromszék m., Udvarhely m., Csík m. és a sóvidék (Udv. és Marostorda m. határán). Ha már a nagy jelentőségű székely (nagy-) kapunál oly lényeges eltérések mutatkoztak, amelyek elégségesek voltak ahhoz, hogy a kaput külön csoportokba kellessen beosztani: akkor nagyon plauzibilis a gondolat, hogy az építkezés többi részében is az említett területeken különbségnek kell lenni. Egy s más különbségre ez idő szerinti kevés tapasztalatom és ismeretem alapján is nem nehéz rámutatni.

Ha a „székely házat“ fölvesszük olyannak, mint amilyennek Huszka és Szinte eddig bemutatták, mindjárt konstatálhatjuk az első különbségeket.

Mint minden dolog a világon, úgy a székelyház is fejlődött. Fejlődött úgy, amint azt a szükség és a célszerűség megkívánta és amint a székelységnek faragásra és diszítésre való nagy rátermettsége lehetővé tette.

A fejlődésben leginkább elmaradt a zárkózott Csik m. míg a legszebb fejlődést Udvarhely m. mutatja. A felső Nyárád vidékén (Marostorda m.) és a sóvidéken még szintén sok erdei székely ház-tipust találunk, ellenben az Háromszék vmegyében nagy átalakuláson (**nem** fejlődésen) ment keresztül.

A tipikus székely házat, vagy ahhoz nagyon hasonlót — legtöbb példányban ma még Csik megyében láthatjuk.

A verandás és félemeletes házat legnagyobb számban Udvarhely vm.-ben látjuk. A felső Nyárád — és a sóvidéktől eltekintve Marostorda megyében erős városi és germán hatást konstatálhatunk, de talán a legérdekesebb a tanulmányozás céljából Háromszék m., a hol a valódi tipikus székely házakon

elkezdve különféle sajátságos helyi tipusokon át az oromfalas pitvaros germán házig mindenfélét találunk.

Miután már megállapítottuk, hogy a gyergyói székely ház lényegében teljesen egyezik az ez idő szerint tipikusnak ismert székely házzal, a gyergyói házat egyszerűen székely háznak is nevezhetjük. A gyergyói és a csiki házat nem tudom most egymástól elválasztani. Feltünő azonban, hogy Csikban több diszitést és faragott nagy székely kaput találunk mint Gyergyóban.

Már említettem, hogy az Udvarhely megyei ház a székely ház legszebb fejlődését mutatja. A pince, vagy a helynek lejtős volta arra kényszeríti az épitőt, hogy félemeletes házat építsen, tehát megjelenik a lépcső (garádics), amelyet esőtől, hótól, a fattyuszarufákon épült fedél-kinyulás véd, melyet oszlopok tartanak és igy jön létre a rácsos zárt eresz helyett, a célnak szinte úgy megfelelő könnyű, csinos veranda. (l. a XXVI. A képet) Kétségtelen, hogy a szükség és a célszerűség hozta létre ezt a fejlődést. Természetes, hogy a félemelet meg a veranda a tornácon és az ereszen is változtat. Az ereszről a rácsozat most már elmarad, sőt az eresz átalakul nem egészen ajtós pitvarrá. A tornác pedig most már nemcsak esetleges és praktikus diszitője a háznak, hanem egy szükségessé lett folyosó, különösen ott, hol a szobáknak külön is ajtóik vannak. A vadszőlővel befuttatott veranda, a virágokkal megrakott áttört diszitésü tornác kedvesen gyönyörködtetik a szemet.

Igen érdekes, amit a háromszékmegyei Szentföld székely házáról ir Sebestyén Károly (l. Népr. Ért. 1905. 1—6 old.) Kettős beosztású házaknak alaprajzait látjuk ottan. A legtöbbször lakószobává alakult eresz mellett van a „*tiszta ház*“ és e mögött huzódik meg a hosszú, keskeny kamara („*hosszú ház*“) amely jellemzője az említett vidék házainak. Ez a „*hosszú kamara*“ azonban nem olyan szabad nyilással ellátott oldalfülkéje a szobának, amint Huszka említi, hanem kis ajtója a lakóházzá alakult ereszből, vagy az eresz mögötti kamarából nyilik. Ez a ház tehát egy kisebb (a kamarából) és egy nagyobb (a tiszta házból) ablakkal néz az utcára.

Háromszék megyében azonban még igen érdekes alaprajzú házakat látunk.

A XXVII. sz. rajzon [I. ábra özv. Damó Gáborné háza, Kisborosnyó. a = ablak, b = ajtó, c = *sparheld*, d = ágy, e = tálas, f = asztal, g = kanapé] látható, hogy az eresz ajtót kapott és hátulsó részét a „*szabad kemence*“ (sütő) foglalja el. (Ez tehát amolyan konyhás pitvar). Az utca felé az első házba lépünk, mely mellett kis ajtónyílású kamara kap helyet. Az ereszből jobbra a hátulsó házba jutunk, melynek hátulsó sarkában szintén egy kis kamara huzódik meg. A kamara és a szemközti fal között levő sötétebb helyet „kudéc“-nek nevezik.

A XXVII. sz. rajz 2. ábrája pedig egy istállóval összeépített házat mutat. [Farkas Sándor háza Osdolán a = ajtó, b = ablak, c = kicsi ablak.]

A tipikus székely házon kivül tehát Háromszék megyében elég sok változatot látunk, melyek szintén mint tipusok jelennek meg.

Marostorda megyében — már említett kisebb részeitől eltekintve — nagyon kevés valódi székely házat találunk. A felső Nyárád vidékén is csak a régebbi házak (1848 előtti időkből valók) mutatják az igazi tipust. Most már pitvaros — konyhás v. hármas beosztású favázas házak épülnek a régi ereszes-kamrás boronás házak helyett. A marosszéki favázas ház felépítése röviden a következő:

A négyszögletre és a középtájon termés köveket (talpkövekkel) raknak *fundamentomnak*. E kövekre jön a lapos bevéséssel összeilleszkedő négy talpgerenda cserefából. A hosszabb talpgerendákon a *pádimentom* gerendákat fektetik át, melyeknek végei a ház homlokzatánál félölnyire kinyúlnak, mert beléjük *makkolják* a *tornác-lábfákat*. A talpgerendákba először a négy sarkon makkolják be a *lábfákat*. Azután minden szoba elválasztásnál, továbbá az ajtók és ablakok számára szintén állítanak fel lábfákat; sőt — ha egyik lábfa távol van a másiktól — még ferdén is állítanak lábfákat.

Az ablak alsó része az *ablak-talpfa* felső része: *ablak-fejfa*. A lábfákat fönt a bükkfából faragott *koszoru gerenda* foglalja össze. A koszoru gerendákon átfektetik a *padló gerendákat*, ezekre a szarufákat állítják, melyek a lécezetet tartják. A lábfákat különböző magasságokban átfurják és a lyukakat fiatal (karó-) fával kötik össze.

Az igy elkészített favázas házderekat bükkfavesszővel befonják és betapaszolják. A ház alját esőtől, sártól kis magasságú *töltés* védi, körülfutva a ház három oldalán, vagy esetleg tornácot találunk. A tornáclábfák alsó végei a *pádimentom gerendák* végeibe, vagy az ezeken végig nyujtozkodó *tornác talpfába* illeszkednek, fönt pedig az *ereszgerenda* fogja össze őket.

A XXVII. sz. rajz. 3. ábrája (ház Nyárád mentéről) a hármas beosztásu marosszéki háznak leggyakoribb tipusát mutatja a belső berendezéssel együtt. A lakóház és a tisztaház veszik közre a legtöbbször konyhának használt keskenyebb pitvart, melynek egyik hátsó szögletében a nagy sütőkemence, másik *szegiben* egy kis kamara huzódik meg (**kép**) a = asztal, á = ágy, n. a = nagyágy, cs = cserepes, e = ecetes hordó (tipikus) f = füttő, k = kanapé k = kaszten, ka = kamara ke = kemence, L = láda, T = tálas, Tü = tükör, V = vízpad, ⌐ = pincelejárat.

Van kettős beosztású ház is. (A szegényebbek építenek ilyent). A kettős beosztású háznak csak egyik szobájában laknak, mig a másik kicsi szoba inkább csak pitvar s legtöbbször a fala is csak úgy könnyedén, *rakófából* van felépítve.* Az ilyen ház tehát félig favázas, félig boronás faház. Ez az alaprajz — különösen a belső berendezést illetőleg — sok rokonságot mutat a VIII. sz. rajz 2. ábrával. Csak a nyitott eresz itten falat és ajtót kapott (s lett belőle ajtós pitvar), a *duzma* helyét a kamara, a kamara helyét pedig a nagy kemence foglalja

* Emlékezzünk itt vissza a IV. sz. rajz 1. ábrájára, hol az ereszneknek nincs is fala, csak a saroksas vésete mutatja a rakófák helyét.

el. A berendezés is meglepően hasonló, a tipikus székely házéhoz. Ez a favázas és konyha gyanánt használt ajtós-pitvaros ház tehát a modern (csak belül) székely ház ; t. i. felépítését tekintve semmiképen sem székely, de belső berendezése a valódi székely házéhoz nagyon hasonló.

A székely megyékről megemlékezvén, nem mellőzhetem Aranyosszéket. **Aranyosszék** néprajza a legszorosabb kapcsolatot mutatja Torockó- és Tordáéval, mivel ezt a szomszédság s a népesedési áramlatok szükségessé tették.

Az Aranyosszéki ház belső berendezése — amint arról Jankó J. röviden megemlékezik, — még emlékeztet a régi székely házéra, de felépítése már elütő s a Marosszéki ujabb székely házéhoz hasonló, sokszor azonban a vesszőfonat helyett téglafalat találunk (amint ez Marosszéken is előfordul. Az aranyosszéki ház jellemzője a tornác, melynek sokszerű játéka a háznak öt tipusát hozza létre.

Ezen öt tipus: a végig-, az elűl-, a hátul- és a közből tornácos ház; végül a tornác csak a pitvar előtt van meg, de kiugrik erkélyszerűleg : ez az udvarház. Aranyosszéken leggyakoribb a hátul tornácos forma. Az aranyosszéki ház említett öt tipusa látnivalóan nem idegen hatás, hanem a természetes fejlődés eredménye. Jankó J. felemlít egy átmeneti tipust, amely Tordán dominál. T. i. a legkezdetlegesebb végig tornácos háznál a tornácnak az utcára néző végét bedeszkázzák és igy az egész tornácot az utcai vizsga szemek előtt elrejtik. A deszkafalba először lyukat vágnak, majd ablakot tesznek ; később a dezskafal helyébe rendes fal jön, tehát a ház (most már 3 ablakú) az utcza felőli részén kiszélesbedik. Most már természetszerűleg következik, hogy az udvar felől is rendes falal állítanak az első ház hosszában, miáltal egy, — a háznak utcai részétől pitvarig eső — keskeny szoba keletkezik : szundikáló hely nyáron, kamara télen. Ennél a végig-tornácosból a hátul tornácos formába való átmeneti alaknál azért időztem hosszasabban, mert ilyen formát magam is láttam Gy.-Tekerő patakon. T. i. itt a tornác a ház homloka előtt végig futott, de

az utca felőli végén és az udvar felől egészen a nyitott ereszig áttört diszitésü deszkafallal volt elzárva. Az egész medencében egy ilyen házat láttam, de kérdezősködésemre azt a választ kaptam, hogy régebben gyakori volt ez a forma.

Az aranyosszéki ház hármas beosztásu; az utca felől a *ház* v. *első ház*, utána a pitvar, mely két részből áll: elülső része a pitvar *udvara*, hátulsó része a pitvar *kamrája*, hol a kemence van. Harmadik része a háznak a *hátulsó ház* vagy kamra. Ez az említettem marosszéki modern székely házhoz hasonlít, csakhogy ottan a *pitar* hátulsó részén tényleg helyet is kap a kemence mellett egy kis kamara, mig itten csak névleg van meg a *pitar kamrája* s tulajdonképen konyhául használják. A ház tetőzete négy eléggé meredek oldallal dűl össze (egész konty födél) és általában zsindelyes. Az utcára néző rész: a *favázat* azonban sok változatosságot mutat. A gyergyói háznál *géberes*-nek nevezett tipustól elkezdve egészen a meredek germános oromfalig mindenféle átmeneti formát láthatni.

A torockói ház már nem favázas, hanem teljesen faház, ahol az egymásra rakott boronákból épül fel a ház; a boronák *német-gerezdben* vagy *mokány gerezdben* illeszkednek össze. (Elöbbinek farkasfog, utóbbinak lapos gerezd a neve Gyergyóban. (Mint érdekes dolgot említi fel Jankó, hogy a torockói házon a boronafalat kivűlről csak az ablakok magasságának feléig vakolják és meszelik be (Gyergyóban sokszor csak az ablakok körül) és hogy a fedélzet a füstlyukak fölött hirtelen meredekebb lesz. Mig az aranyosszéki házon az utcára két ablak néz, addig a torockói háznak az utcára csak egy ablaka van s az is vastag deszka-*spalettával* el van födve. Ez Gyergyóban is általános. (l. X. sz. képet. Gy.-Ujfaluból.)

A pince nyílása úgy Aranyosszéken, mint Torockón a tornácnak az utca felőli végénél van. Kbl. igy van Gyergyóban is. (l. II. sz. képet Gy.-Sztmiklósról.)

A **tordai** polgári kőház az említett favázas hátultornácos

téglafalú aranyosszéki házból fejlődik ki, természetesen az igényeknek megfelelőleg attól kissé belső berendezésében is eltér. T. i a konyhának használt pitvar, — hogy ne kellessen a vendéget rajta átvezetni — a ház hátsó részébe kerül. Az első szoba kiszélesedik, amint fentebb rámutattam és három ablakkal néz az utcára, melyekre *zsalugátert* tesznek ; a pince nyílása sokszor a ház homlokfalánál, az ablakok alatt van, sokszor pedig félemelettel felemeli a házat.

Most a **kalotaszegi házra** térek át, mely az aranyosszékivel sok rokonságot mutat. Különösen feltünő, hogy a tornácnak Kalotaszegen is azt a sokféle változatát találjuk, mint Aranyosszéken. Nézzük csak meg az 1907. évi Népr. Értesítőben dr. Báthy Zs. tanulságos értekezését a bánffyhunyadi, illetőleg a környékebeli házról. A 18. ábra elül-tornácos, a 24. és 30. hátul-tornácos, mig a 19. 23. és 27. ábrák közbül-tornácos, a 20. ábra pedig végig-tornácos alakot mutatnak. Itt nem látjuk a **pitar** előtt kiugró tornácot (erkély—), de ismeretes, hogy ilyen is van Kalotaszegen (l. Malonyai: A magy. nép művészete, I. köt.). A kalotaszegi boronás ház felépítése épen olyan, mint akár a gyergyói házé. A ház beosztása hármas; *fisáznak* (füstház) nevezik a pitvart s épp' úgy megvan a *világossága* és a *kamarája*, mint Aranyosszéken. A ház egyes részeinek nevei, valamint a belső berendezés részben Aranyosszékre, részben Marosszékre emlékeztetnek.

Báthkynak említett értekezésében a 16. ábra ugyanaz, mint a Szinte fejlődési sorozatának (Népr. Ért. 1900) 3. ábrája (a tornác kivételével) vagy mint az általam Gy.-Szentmiklósról közölt II. A. sz. kép, de azzal a fontos különbséggel, hogy a Báthky képén a fal csak a kamarát öleli körül és a kis sarkos eresz két oldalról marad nyitott.

Most még **Alsófehér** vármegyének magyarságlakta vidékéről emlékezem meg **Lázár István**: Alsófehér vm. magyar népe c. munkája alapján; tehát a marosujvári és nagyenyedi járások magyar lakósságnak házáról lesz szó.

Kétféle házat építenek itten általánosan: *sövény házat*

és *vert házat*, nagy ritkán azonban boronafából is (tehát Székely módon) építenek. A sövény ház favázas épület (sasfákkal a sarkokon és az ajtók helyén), melynek falát cserefa ágból fonják és *megvájkolják*. (Tehát mint Marosszéken) A szarufák a hiugerendáknak meternyire kiálló végeibe illeszkednek (úgy, mint Marosszéken v. mint Huszkánál). A tetőzet szalmából vagy nádból van; a tető két végére *papot* tesznek (mint Göcsejben) s a háznak utcára néző homloka legtöbbször géberes.

A vert ház dereka agyagból készül, melyen a vakolatot a beveret faszegek (Gyergyóban: bolhaszegek) tartják. Kalotaszegre, illetőleg Aranyosszékre emlékeztet az, hogy „a tornác alsó végét (?) néhol egész a tetőig érő deszkázattal zárják *szalonnás kamarának*“. A ház itt is hármas beosztású és ajtós-pitvaros, melyben hátul a *búbos kemence* van, mely tehát itt is konyhául szolgál, mint Aranyosszéken. A pitvartól balra és jobbra az *első-* és *hátsó ház* van.

A ház berendezése kbl. egyezik az aranyosszéki s általában a székely házéval. (Érdekes, hogy az eddig említett valamennyi terület házának berendezése erős hasonlóságot, illetve kevés eltérést mutat.) Az elnevezések igen nagy része (pl. a tájszóknak legalább is $^4/_5$-e) Marosszéken is ugyanez.

* * *

Most — miután a nagy részben mások munkálkodása, — kisebb részben pedig a saját tapasztalataim alapján szerzett tudásommal rövideu jellemezni próbáltam Erdély székely és magyar házainak nagyobb részét, illetőleg azokat összehasonlítani igyekeztem a gyergyói házzal — úgy tünik fel nekem, hogy Erdélynek (az ismertetett területeken) a házait az építés, az alaprajz stb. tekintetében két **jól** elkülöníthető **nagyobb** osztályra lehet osztani. T. i. Erdélyben van székely és magyar építkezés. Talán nagyon banális, sőt nevetséges is, hogy mintegy fölfedezésképen állítom ide ezt a rég ismert igazságot. Fontos azonban, hogy **van** székely ház és székely építkezés, amelynek a határát ki lehet húzni akár a térképen is. A boronafákból épült nyitott

LIBRARY
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

v. zárt ereszes-kamarás (esetleg oldalfülkés) ház **székely**; a favázas, ajtós-pitvaros-konyhás ház **nem székely.**

De eme két nagyobb osztály az általános vonásokat tekintve, ismét több kisebb osztályra oszlik fel az osztályok között azonban éles határvonalakat vonni nehéz.

Mégis jól látszik, hogy a székely háznak **ősi, eredeti** formáját Csik m. (Gyergyó) és Marostordából egy kisebb terület mutatja; a **fejlődött** székely házat Udvarhely vm.-ben találjuk föl, mig Háromszék megyében már az **átalakult** székely háznak többféle tipusával találkozunk.

Az Erdélyben levő **nem** székely házaknak nagy csoportja szintén két kisebb csoportra oszlani látszik. T. i. felépítés tekintetében Toroczkó és Kalotaszeg hasonlít egymáshoz, illetőleg különül el Aranyszéktől és Alsófehér megyétől. A marosszéki modern székely ház ismét más csoportba tartozik, amennyiben ott még a ház középső részén megtaláljuk a kamarát.

Az erdélyi **nem** székely házaknak ajtós pitvara (pitvaros konyhája) *egyféle* idegen hatásról tesz tanuságot (épenséggel nem látszik természetes fejlődésnek), mig az erdélyi székely és nem székely házak valamennyiének a belső berendezés tekintetében megállapítható föltétlen hasonlósága, szinte megegyezése bizonyos együvé-tartozásról, de mindenesetre *egyforma* hatásról tesz tanuságot. Hogy említett házaknál mi volt a természetes fejlődésnek és mi az idegen hatásnak eredménye, azt nagy valószinűség szerint meg lehet állapitani. Igy pl. Udvarhely megyében a veranda vagy Aranyszéken a tornác többféle alakja kétségkivül *fejlődés* utján jött létre, mig a marosszéki modern székely háznál, — amely régebben egész bizonyossággal tipusos székely ház volt, — az ajtós pitvar (konyha) valószinűleg idegen hatás és nem fejlődés eredménye. (A kamara itt még ragaszkodik a régi helyéhez.)

Mindenesetre az erdélyi házak hasonlósága — s különbségének és igy az eredetének megállapítása a jövő munkája, midőn minden — többé-kevésbbé — elkülönülő vidékről monografikus munkáink lesznek.

I.

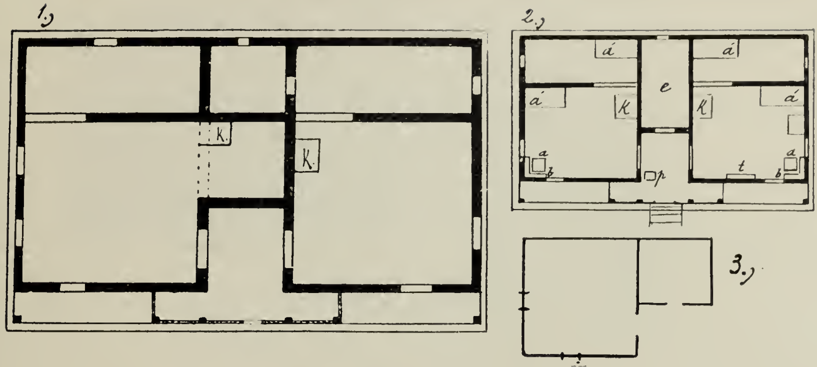
1.)
K.
K.
2.)
á
e
K
a
b
p
t
3.)

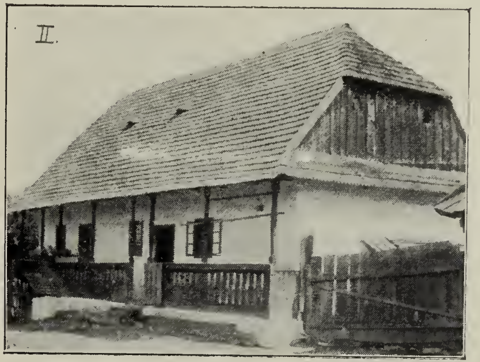
II.

III.

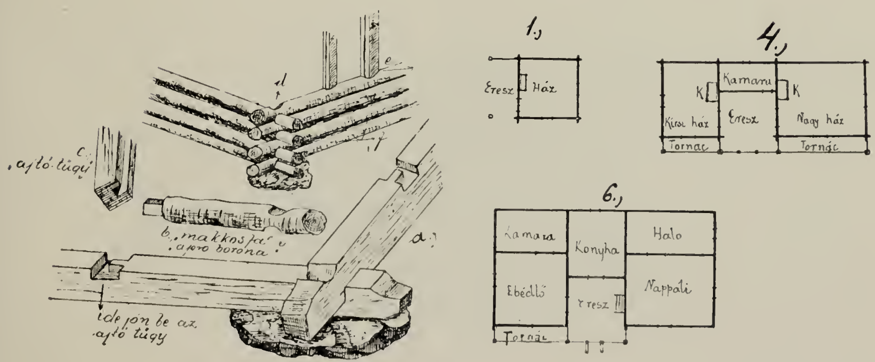
c.
,ajtó tügy'
b. ,makkosfa' v ,apró borona'
a.)
ide jön be az ajtó tügy
d
e
f
1.)
Eresz
Ház
4.)
K
Kamara
K
Kicsi ház
Eresz
Nagy ház
Tornác
Tornác
6.)
Kamara
Konyha
Halo
Ebédlő
Eresz
Nappali
Tornác

V.

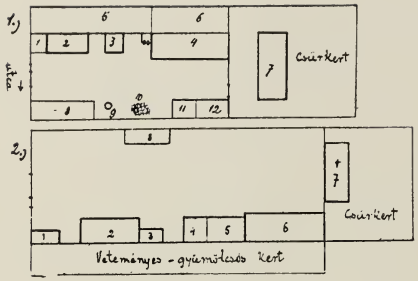

II.A

VIII.

Simon István (Szárhegy) „zárt eresz" házának alaprajza és a bútorok elrendezése.
1:50.

1.)

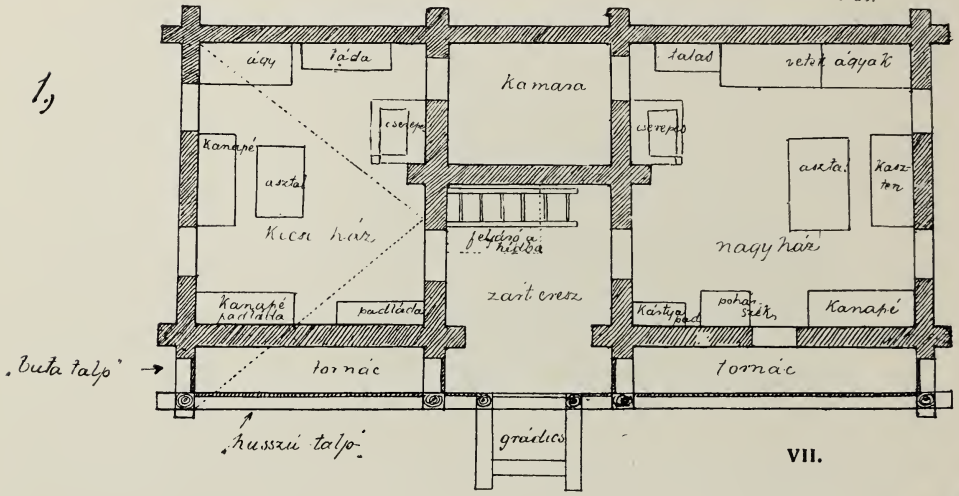

VII.

2.)

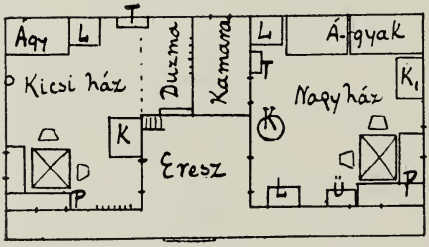

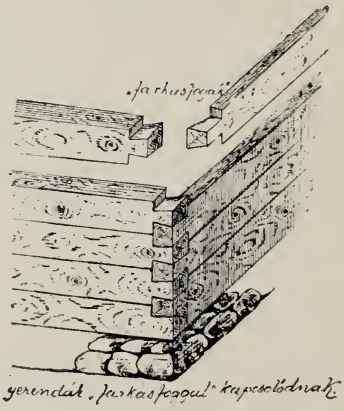

gerendát „farkasfogaul" kapcsolódnak

IX.

X.

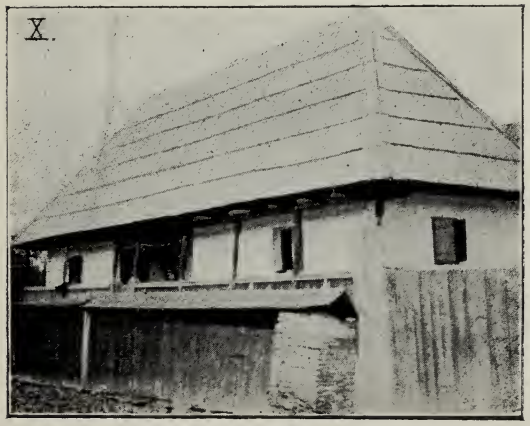

XI.

XIV.

XV.

XVIII.

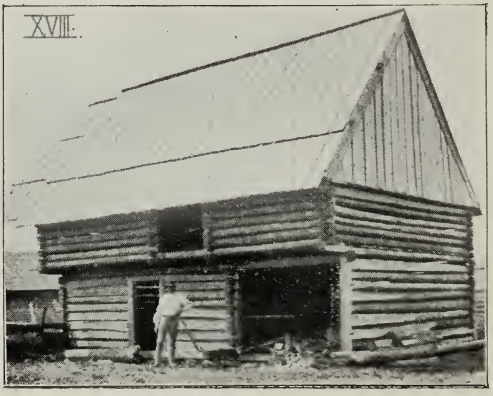

XIX.

XX.

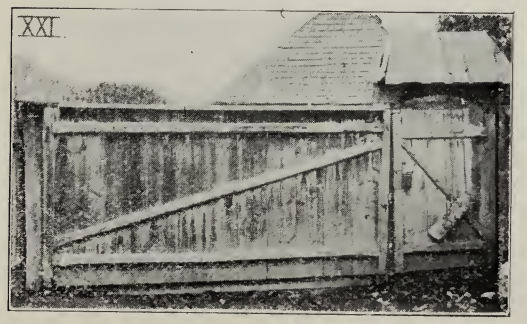

XXI.

XXII.

XXIII.

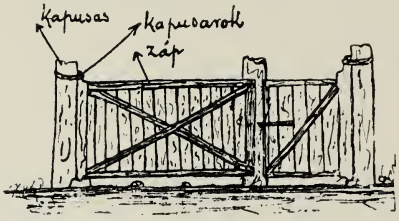

XXIV

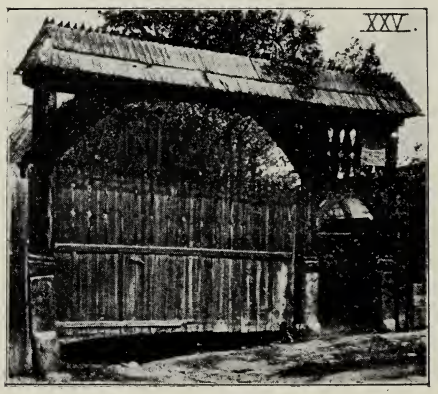

XXV.

XII.

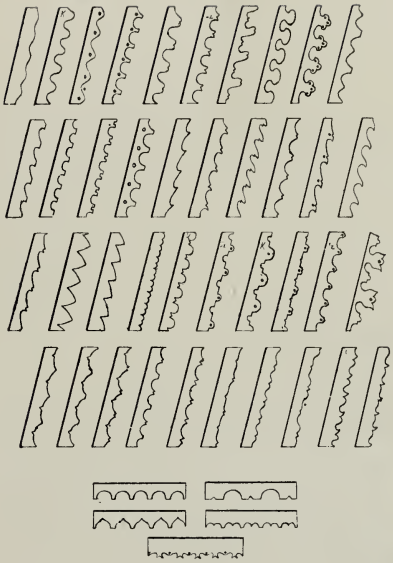

XIII.

[illegible]eiztető-díszek typusai

XVII.

XIV./.

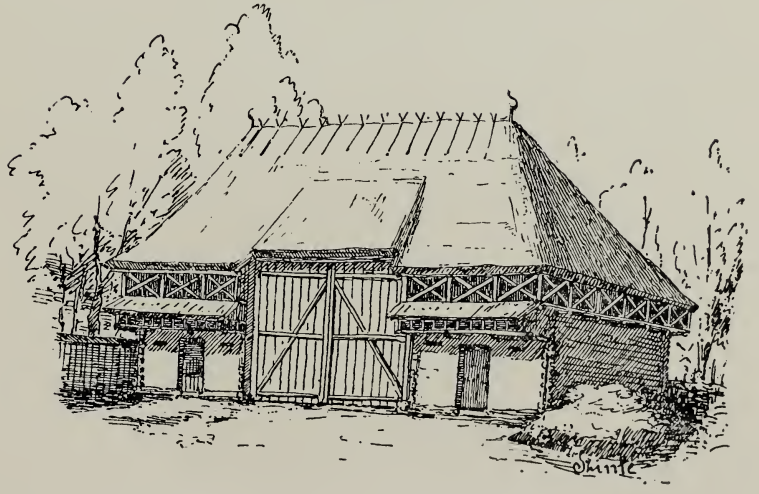

XXVI. A

XXVII.

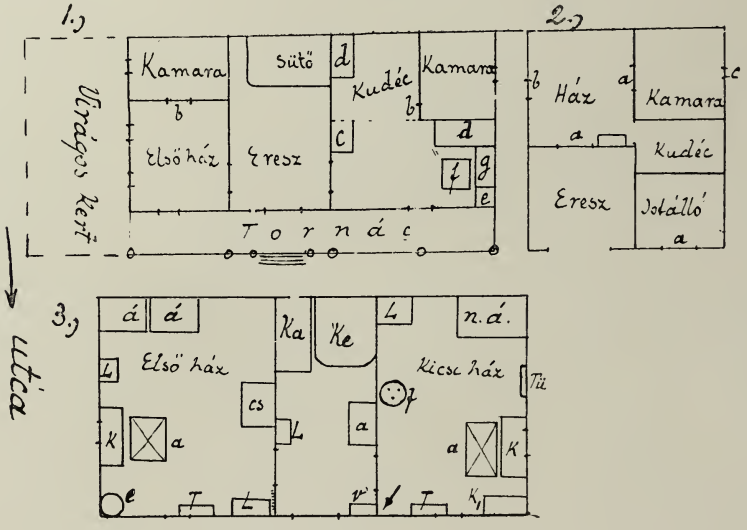
1.)
2.)
3.)
Virágos kert
utca
Kamara
Sütő
Kudéc
Kamara
Elsö ház
Eresz
Tornác
Ház
Kamara
Kudéc
Eresz
Istálló
Elsö ház
Ka
Ke
Kicsi ház
n.á.
Tü